

Лекція № 5.

ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛІЗМУ В СУЧАСНИХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ДИСКУРСАХ

План:

1. Теоретичне осмислення регіоналізму в 50-х – 70-х роках ХХ ст.. на фоні становлення й поступового розвитку процесів європейської регіональної інтеграції («старий регіоналізм»).
2. Теорія «нового регіоналізму» Б. Хеттне і Ф. Содербаума: передумови виникнення, зміст, особливості.
3. Регіоналізм в умовах глобалізації та інформатизації суспільства: сучасний теоретичний дискурс (теорія кластерів регіонального миру і безпеки, концепція ідентичності в рамках регіональних і глобальних процесів).
4. Компаративний регіоналізм.

Література:

1. Верменич Я. Концепт регіоналізму в сучасній термінопрактиці. *Регіональна історія України: збірник наукових статей*. 2014. Вип. 8. С. 19–54.
2. Мирна Н. В. Сучасні тенденції регіоналізації та її роль в європейських інтеграційних процесах. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2013_1_34.pdf.
3. Михайленко, Е. Б. «Старый» и «новый» регионализм: теоретический дискурс: курс лекций / науч. ред. М. М. Лебедева Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. 116 с.
4. Никитина М. Г. «Новый регионализм» и преодоление периферийности. *Український географічний журнал*. 2011. № 3. С. 48-52.
5. Панова В. Парадигма «нового регіоналізму» в Європейському Союзі. *Віче*. 2008. № 14. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/1022/>
6. Савельев Є. «Новий регіоналізм» і розвиток теоретичних аспектів кластероутворення. *Вісник економічної науки*. 2013. № 2. С. 142-144.
7. Ушакова Ж. С. Основні підходи до дослідження регіоналізму як об'єктивного процесу сучасної світової політики. *Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич*. 2009. Вип. 19. С. 321-334.
8. Яковюк І. В. Європейський регіоналізм у контексті розбудови Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2004. Вип. 8. С. 57-68.
9. Harrison J. Re-reading the new regionalism: A sympathetic critique. *Space and Polity*. 2006. Vol. 10. Issue, 1. P. 21-46.
10. Schmitt-Egner P. The concept of «region»: Theoretical and methodological notes on its reconstruction. *European Integration*. 2002. Vol. 24. № 3. P. 179-200.
11. Söderbaum F. Early, Old, New and Comparative Regionalism: The Scholarly Development of the Field. KFG Working Paper № 64. October 2015. Berlin: Freie Universität Berlin, 2015. 28 p. (KFG Working Paper Series).

Текст лекції:

1. Теоретичне осмислення регіоналізму в 50-х – 70-х роках ХХ ст.. на фоні становлення й поступового розвитку процесів європейської регіональної інтеграції («старий регіоналізм»).

Автори книги «Світова політика регіоналізму. Теорія і практика », що вийшла в 2005 р під редакцією М. Фаррелл, Б. Хеттне і Л. ван Лангенхове, виділяють дві хвилі теоретичних підходів до дослідження регіонів. У рамках першої з них (1950-1990-ті рр.) досліджувалася інтеграційна динаміка в світі та регіональні інтеграційні процеси в Європі. Б. Хеттне і Ф. Содербаум називають цей період розвитку політико-правового дискурсу «старим регіоналізмом».

Добровільний (ініціативний) і всеосяжний регіоналізм, на думку переважної більшості сучасних дослідників, є переважно феноменом, що сформувався після Другої світової війни. Він виник у Західній Європі наприкінці 1940-х років, згодом поширившись на країни, що розвиваються.

Історично поняття «регіон» асоціювалося з географічною областю, яка об'єднує дві чи більше держави, обмеженою або природними кордонами, або існуючою в світовій практиці сферою впливу. Регіони розглядалися як частина існуючої системи міжнародних відносин, як складова частина блокової політики. Регіоналізація, або процес формування регіонів, відбувалася ззовні, за допомогою включення тих чи інших держав до регіону провідною, домінуючою державою, як це було, наприклад, при формуванні таких регіональних організацій, як НАТО і Варшавський договір. Міжнародний регіон включав тільки держави. Саме такий підхід до формування міжнародних регіонів і отримав назву «старий» регіоналізм. До теорій «старого» регіоналізму можна віднести *неореалізм, ліберальні підходи, інституціональні та неоінституціональні теорії.*

Теоретичне осмислення регіоналізму бере початок в 1950-х роках на тлі становлення і поступового розвитку процесів європейської регіональної інтеграції. Наукові праці дослідників того часу були присвячені вивченню міждержавної взаємодії в економічній та військовій галузях, що виявлялася в умовах біполярного протистояння у формуванні угруповань закритого типу. Це дає підстави стверджувати, що «старий регіоналізм» виник у роки «холодної» війни і формувався «зверху» ворогуючими блоками. Він характеризувався протекціоністською спрямованістю і домінуванням політичних питань над усіма іншими.

Деколонізація та формування європейської інтеграції викликали інтерес до регіональних підсистем і регіональної інтеграції, зокрема, під кутом підтримки світового порядку. В рамках системного аналізу **Мортон Каплана** з'являється термін «регіон» у значенні «підсистема». Підсистема підтримує системні зв'язки більш високого міжнародного рівня, а також дозволяє пояснити поведінку регіональних суб'єктів за допомогою інтерпретації місцевих особливостей, що мають спільні соціоісторичні корені. При цьому визначення регіону зводилося до географічних областей, наприклад, щодо Африки чи Близького Сходу.

Підсистемний рівень аналізу був присутній також у дослідженнях **Кеннета Уолтца**. Підсистема розглядалася ним як новий рівень аналізу між індивідуальним (держава) і міжнародним інститутами. На думку Уолтца, підсистема має ті ж характеристики, що й міжнародна система, зокрема, вона може мати полярності (центр і периферію) і бути відкритою для зовнішнього впливу вищестоящих систем, мати свої власні міжнародні інституції та власні субрегіони.

Суттєво вплинула на подальший розвиток теорії регіональної інтеграції концепція «спільнот безпеки», сформулована наприкінці 1950-х рр **Карлом Дойчем**. Цей автор визначав «спільноту безпеки» як певну «групу людей, яка стала інтегрованою», а «інтеграцію» – як «досягнення на певній території «почуття спільності», інституцій і практики, котре стає настільки сильним і поширеним, що може забезпечити усталені очікування «мирних змін» серед населення протягом тривалого часу». Члени «спільноти безпеки» вважають, що вони дійшли згоди хоча б з питання, про те, що спільні соціальні проблеми повинні й можуть бути вирішені процесами «мирних змін». «Об'єднана спільнота» характеризується політичним союзом або спільним урядом (тобто існує «формальне об'єднання двох або більше раніше незалежних одиниць в одну більшу одиницю»), тоді як «плюралістична спільнота» характеризується тим, що країни зберігають свій суверенітет (тобто юридична незалежність окремих урядів). Фактично, **Дойч** сформулював «договірний» (транзакційний) підхід до регіоналізації, суть якого полягає в тому, що група держав, яка не розглядає силу як засіб вирішення конфліктів, у договірний спосіб утворює «співтовариство безпеки». При цьому держави зберігають свої суверенні позиції, регіональні інституції допомагають їм вирішувати конфлікти, а транскордонні соціально-економічні угоди виступають в якості основних драйверів розвитку зв'язків між членами спільноти.

Старий регіоналізм має своє коріння в руйнівному досвіді міжвоєнного націоналізму і Другої світової війни. Тому він тісно пов'язаний з дискусією про «регіональну інтеграцію» в Європі, зокрема з формуванням Європейських співтовариств. На відміну від більш ранніх дискусій, присвячених меркантилізму і конкуруючим альянсам, повоєнні вчені зазвичай розглядали національну («вестфальську») державу скоріше як проблему, а не як рішення, а мету регіональної інтеграції вбачали в досягненні та зміцненні миру й стабільності. Відразу після Другої світової війни було багато дискусій про європейський регіоналізм, не в останню чергу про відновлення і примирення між Францією і Німеччиною. Був запущений ряд ініціатив, результатом яких стало створення в 1951 році Європейського співтовариства вугілля і сталі (ECSC). Втім довгострокова мета була більш амбітною, і в 1958 році Європейське економічне співтовариство і Європейське співтовариство з атомної енергії через Римський договір були об'єднані в Європейські Співтовариства.

Найбільш актуальними теоріями, які пояснювали ці події в європейському контексті, були *федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, транзакціоналізм і міжурядовий підхід*. Федералізм, який надихав піонерів

європейської інтеграції, був не стільки теорією, скільки політичною програмою; він скептично ставився до національної держави, хоча його проект фактично полягав у створенні нового типу «держави». Італійські комуністи-антифашисти **Альтєро Спінеллі** та **Ернесто Россі** склали «Маніфест Вентотене», який згодом привів до Європейського федералістського руху. Спінеллі залишався однією з фігур європейського федералізму аж до своєї смерті в 1986 році, але вийти на рівень теоретика, здатного долучити федералізм до наукового дискурсу, він так і не зміг.

Функціоналізм був насамперед стратегією (або нормативним методом), призначеним для побудови світу, який би ґрунтувався на впевненості в тому, що забезпечення спільних потреб і функцій може об'єднувати людей через державні кордони. Ця наукова школа була тісно пов'язана з працями **Давида Мітрані**. На думку функціоналістів, форма має слідувати за функцією, тоді як для федералістів важливою була перш за все форма (особливо конституція). Функціональна співпраця має бути зосереджена на технічних і основних функціональних програмах та проектах в чітко визначених секторах, очолюваних функціональними міжнародними агентствами. У такий спосіб Мітрані вбачав за можливе продемонструвати, що держава – це вже «пройдений етап» суспільного розвитку, а міжнародне (транскордонне) співробітництво краще за регіональне. Мітрані критикував як федералізм, так і неофункціоналізм на тій підставі, що обидва вони ґрунтувалися на території, а не на функціях. Він вважав територіальність частиною вестфальської логіки, що мала на увазі конфлікт і війну, але водночас визнавав Європейське об'єднання вугілля і сталі цілком прийнятною організацією.

Неофункціоналізм користувався великим авторитетом у 1960-х роках. Його центральною фігурою був **Ернст Хаас**, який кинув виклик функціоналістам і заявив про більшу турботу про так звані «центри сили». Хаас фактично теоретизував «метод спільноти», вперше запропонований Жаном Монне (французьким дипломатом, якого вважають одним з головних архітекторів ЄС). Навіть якщо результатом цього методу може стати федерація, вона не повинна створюватися шляхом конституційного проектування.

Вирішальне значення в неофункціональному теоретизуванні Хааса мало поняття «регіональної інтеграції», і значна частина дебатів у межах «старого регіоналізму» в Європі була зосереджена саме на ньому. Хаас визначив його як «процес, за допомогою якого політичні діячі в декількох різних національних умовах переконані в необхідності змістити свою лояльність, очікування і політичну діяльність в напрямку нового центру, чий інституції матимуть або потребуватимуть більше компетенції порівняно з тими національними державами, що існували раніше». У свою чергу, регіональна інтеграція розглядалася як той критерій, за яким можна було б вимірювати «прогрес». Згодом Хаас перевизначив її як «вивчення регіональної інтеграції, пов'язане з поясненням того, як і чому держави перестають бути повністю суверенними, як і чому вони добровільно змішуються, об'єднуються і змішуються зі своїми сусідами, щоб втратити фактичні атрибути суверенітету, набуваючи нові методи вирішення конфліктів між собою».

Неофункціоналісти розглядали регіональні інституції як найбільш ефективний засіб для вирішення спільних проблем. На їх думку, ці інституції та наднаціональні органи влади повинні ініціюватися державами, але потім регіональні бюрократи, зацікавлені групи й самоорганізовані зацікавлені групи стають важливими учасниками процесу регіоналізації. Регіональні інституції, в свою чергу, відіграють важливу роль в створенні нового функціонального, політичного і культурного ландшафту, що в кінцевому підсумку приводить до перевизначення групової ідентичності «за межами національної держави» і навколо регіональних одиниць.

Наприкінці 1960-х і на початку 1970-х років неофункціональний опис (і рецепт) ставав дедалі більш віддаленим від емпіричного світу, в якому на той час домінував націоналізм Шарля де Голля. За даних умов ключовою фігурою міжурядової підходу до регіональної інтеграції став **Стенлі Хоффманн**. На відміну від неофункціоналістів, Хоффманн стверджував, що інтеграція не буде поширюватися від політики низького рівня (економіка) до сфери високої політики (безпека). Він вважав, що регіональна інтеграція відбуватиметься тільки доти, поки вона збігатиметься з національними інтересами і «захоплюватиме націю з її багажем спогадів і проблем». Образ Європейських співтовариств почав поступово «розпливатися».

Варто відзначити, що обидва підходи – *неофункціоналізм* і *трансакціоналізм* – розглядали розвиток транснаціональних зв'язків як основне джерело подолання опору держав проти регіоналізму. Натомість, *міжурядовий підхід* (intergovernmentalism), навпаки, слідував у фарватері *реалістичних* міркувань про те, що держави залишаються стійкими по відношенню до зміщення політики й політичної влади на рівень регіональних інститутів, особливо у сфері «високої» політики. Створення Європейського економічного співтовариства і його швидкий розвиток, зокрема, оформлення Митного союзу, стало підтвердженням *неофункціоналістських підходів*.

Однак поступово європейська інтеграція стала дедалі більше відхилятися від неофункціонального теоретизування. **Хаас** відповів на критику, назвавши дослідження регіональної інтеграції «до-теорією» (виходячи з того, що не було чіткого уявлення про залежні й незалежні змінні), потім послався на широке поле в застосуванні у контексті «морального зносу» і в підсумку запропонував, що вивчення регіональної інтеграції має перестати бути предметом «самим по собі». Вивчення регіонів і регіональної інтеграції поступово поступилося місцем на користь більш широкої та нетериторіальної логіки та моделей інтеграції і взаємозалежності. Це був ще один новий поворот. Адже глобальний контекст «старою» теорією регіоналізму насправді не враховувався (принаймні, неофункціоналістами), оскільки він був пов'язаний з регіональною інтеграцією як запланованим злиттям національних економік за допомогою співпраці між групою держав-націй.

Онтологія (ціннісний вимір) регіональної інтеграції гостро обговорювалася наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років. **Джозефу Наю** називав це «Вавілонською концептуальною плутаниною». Це призвело до того, що **Хаас** висловився про те, що «суттєва плутанина щодо поняття « інтеграції»

має бути звужена, якщо її неможливо усунути». **Пучала** зі скорботою констатував, що понад п'ятнадцять років концептуалізації, переосмислення, уточнення, моделювання та теоретизації не змогли створити задовільного поняття саме того, про що йдеться, коли ми маємо на увазі «міжнародну інтеграцію».

Натхненні *системним підходом*, низка вчених у 1960-х і 1970-х роках намагалися визначити регіони «з наукової точки зору». Наприклад, **Кантор і Шпігель** визначили такі характеристики регіону: географічна близькість, спільні зв'язки (історичні, соціальні, культурні, етнічні та мовні), почуття ідентичності і міжнародну взаємодію. У свою чергу, **Руссетт** підкреслював географічну близькість, соціальну та культурну однорідність, політичні погляди або зовнішню поведінку, політичні інститути та економічну взаємозалежність. Неофункціоналісти, такі як Хаас, піддали критиці регіональний системний підхід як просто описовий і підкреслили, що проблеми «регіональної інтеграції» у неофункціоналістів відрізняються від тих, на які звертають увагу ті, хто вивчає системними регіоналістами.

Перші дебати завжди були зосереджені на Європі, і Європа в деяких відношеннях розглядалася взагалі як єдиний, унікальний випадок. Однак поступово компаративістський (порівняльний) елемент у цій сфері посилювався. Деякі з найбільш шанованих (в основному неофункціоналістських) теоретиків свого часу також проводили порівняння. Наприклад, Ернст Хаас, Філіп Шміттер і Сідней Делл вивчали регіональну інтеграцію (або її відсутність) у Латинській Америці, Амітай Еціоні порівнював Об'єднану Арабську Республіку, Федерацію Вест-Індії, Північну Асоціацію та Європейське економічне співтовариство. Джозеф Най вивчав Східну Африку і проводив порівняння з Лігою арабських держав, Організацією американських держав та Організацією африканської єдності.

Навіть якщо багато хто з цих та інших вчених-однодумців усвідомлювали свій європоцентризм, вони перш за все шукали ті «фонові умови», «функціональні еквіваленти» і «побічні ефекти», які були отримані з дослідження Європи. Іншими словами, вони використовували європейський досвід в якості основи для здійснення узагальнень про перспективи регіональної інтеграції в інших країнах.

Це призвело до труднощів у виявленні порівнюваних випадків або чогонебудь, що відповідало б їхнім визначенням «регіональна інтеграція». Розгляд європейської інтеграції як основного прикладу або «моделі» регіональної інтеграції як і раніше домінував у багатьох більш пізніх дослідженнях регіоналізму та регіональної інтеграції, що є важливою частиною «проблеми порівняння» в цій галузі досліджень. Проте, суворість, з якою більш ранні теоретики проводили порівняльний аналіз, може послужити натхненням для розвитку більш «порівняльного» регіоналізму.

На початку 1970-х років «старий регіоналізм» почав втрачати більшу частину свого динамізму в Європі, а згодом – і в країнах, що розвиваються. На зміну йому в 1980-х – 1990-х роках прийшов «новий» регіоналізм.

2. Теорія «нового регіоналізму» Б. Хеттне і Ф. Сьодербаума: передумови виникнення, зміст, особливості

1970-ті й перша половина 1980-х років були періодом «євросклерозу» в Європі. Регіоналізм в іншому світі також був у забутті. Після значної регіональної активності кінця 1960-х і 1970-х років, у 1980-х в Західній Європі з'явилися ознаки стабілізації територіальної політики. Французькі регіони, утворені в 1972 році, були слабо інституціоналізованими і, незважаючи на регіоналістську складову в програмі Соціалістичної партії, так і не стали повністю самостійними урядами, що обираються безпосередньо, до самого кінця терміну правління соціалістів в 1986 році. Інституційний розвиток італійських регіонів після ухвалення закону 1977 року, який розширив їх функції, було невтішним. Пропозиції про передачу влади Шотландії та Уельсу в 1979 році зазнали провалу, а регіональне врядування в Англії скоротилося з ліквідацією Регіональних рад з економічного планування та створенням регіональних відділень центрального уряду. Лише в Бельгії та Іспанії у відповідь на тиск з боку мовних і націоналістичних рухів продовжилася еволюція у напрямку до регіоналізованої держави. І, тим не менше, навіть в Іспанії Основний закон про узгодження процесу отримання автономії 1981 року став відображенням спроби з боку держави і центральних партій повернути втрачені повноваження. Консолідація навколо центру була припинена, а в ряді випадків повернулася назад.

Однак з кінця 1980-х років почалася нова хвиля регіоналізму. І знову її стимулював функціональний тиск у поєднанні з новими формами політичної мобілізації та переглядом соціального й економічного значення території, але на цей раз контекст переймався не тільки, як раніше, державою, а й змінювалися міжнародним ринком і новим континентальним режимом. Регіоналізм більше не контролювався старими механізмами територіального розміщення та обміну, але при цьому він прекрасно вписувався в проект просторового планування. Держава сама трансформувалася і в ході цього втратила свою колишню здатність справлятися з просторовими змінами і розвитком. Її влада й авторитет розмивалися з трьох напрямків:

- зверху – інтернаціоналізацією;
- знизу – регіональними і місцевими домаганнями;
- збоку – розвитком ринкового і громадянського суспільства, послаблюючи його роль в управлінні народним господарством, соціальної солідарності, культурі та процесах формування ідентичності, а також в інституційній структурі.

Перспективи падіння Берлінської стіни разом із Білою книгою 1985 року про внутрішній ринок і Єдиний європейський акт привели до нового динамічного процесу європейської інтеграції. Це було також початком того, що часто називають «новим регіоналізмом» у глобальному масштабі. Новий регіоналізм посиляється на ряд нових тенденцій і подій, таких як: вражаюче зростання числа регіональних торговельних угод; орієнтований назовні і менш протекціоністський тип регіоналізму; антигегемонічний тип регіоналізму, що

виник зсередини самих регіонів замість того, щоб контролюватися наддержавами; зростання більш багатомірного і плюралістичного типу регіоналізму, який в основному не був зосереджений навколо торгових схем або співпраці в галузі безпеки і з більш різноманітним інституціональним дизайном; зростаюча важливість представників бізнесу та громадянського суспільства в регіоналізації.

Так виник «новий» регіоналізм, позначений двома пов'язаними між собою особливостями: а) він не обмежується рамками національної держави; б) він збурює між собою регіони в конкурентній боротьбі, а не надає нові ролі в національному поділі праці. Новий регіоналізм сучасний і передбачливий, на відміну від провінціалізму, який не хотів змін і відстоював традицію. Проте, «старий» і «новий» регіоналізм продовжують співіснувати в нелегкій співпраці, відшуковуючи новий синтез загального та особливого.

Теорія нового регіоналізму (англ. New Regionalism Theory) – це теорія взаємозалежності та взаємодії регіональних акторів в умовах глобалізації, розроблена шведськими вченими **Бьйорном Хеттне і Фредріком Сьодербаумом** в 80-х роках ХХ століття. Відповідно до цієї теорії, в процесі регіонального будівництва сьогодні беруть участь не тільки і не стільки держави, скільки недержавні утворення, а сам процес регіоналізації, на відміну від недавнього минулого, охоплює практично всі сфери життя суспільства.

Виникнення теорії нового регіоналізму в 1980-х роках було зумовлене:

- започаткованим переходом від біполярної до багатопольярної (на думку авторів, можливо, трипольярної) системи міжнародних відносин;
- відносним ослабленням гегемонії США і зростанням їхньої лояльності до процесів регіоналізації;
- перебудовою глобальної політико-економічної системи і переважанням в ній трьох стовпів: Європейського Союзу, Північноамериканської зони вільної торгівлі та Азіатсько-Тихоокеанського регіону;
- розпадом Вестфальської системи, в центрі якої перебували національні держави, і зростанням економічної, політичної та соціальної взаємозалежності;
- процесом глобалізації фінансової, торговельної, виробничої та технологічної сфер, що призвело, в свою чергу, до нової структури міжнародного поділу праці;
- спадом популярності руху неприєднання і зміною ставлення до неоліберального економічного розвитку і політичних систем у країнах, що розвиваються.

Основні відмінності між «новим» і «старим» регіоналізмом полягають у наступному:

- суб'єктами регіонального будівництва в «старому» регіоналізмі вважалися виключно держави, а в «новому» – і держави, і недержавні суб'єкти (територіальні одиниці держав, громадські формування, транснаціональні корпорації тощо);
- проблематика «старого» регіоналізму будувалася навколо співпраці у

військовій та економічній галузях, тоді як новий регіоналізм вивчає взаємодію у всіх сферах суспільного життя;

- «старий» регіоналізм був спрямований на захист регіональних гравців від негативного впливу глобалізації, нагадуючи протекціонізм; новий регіоналізм, у свою чергу, розцінює зростаючу економічну взаємозалежність і співробітництво держав усередині регіону як складову частину розвитку світової економіки та передумову процесів глобалізації;

- переважання «закритих» для вступу нових членів угруповань при «старому» регіоналізмі, натомість переважання «відкритих» інтеграційних об'єднань у «новому»;

- «старий» регіоналізм розвивався «зверху вниз», тобто ініціатива виходила від правлячих кіл, тоді як «новий» регіоналізм розвивається «знизу вгору».

«Новий» регіоналізм являє собою всеосяжний, багаторівневий процес здобуття регіональним простором однорідності в різноманітних сферах, серед яких особливе значення надається культурі, безпеці, економіці й політиці. Процес цей протікає на декількох рівнях: глобальному, міжрегіональному та внутрішньорегіональному.

При цьому, регіон на сучасному етапі світового розвитку в умовах «нового» регіоналізму перетворюється з об'єкта міжнародних відносин на їх повноцінний суб'єкт. Саме суб'єктність регіону в новому, глобалізованому світі, є однією з ключових ідей цієї теорії.

Чільне місце в наукових працях фундаторів нового регіоналізму Б. Хеттне і Ф. Содербаума займає поняття регіональності, озвучене вперше саме цими авторами. Регіональність є фінальний результат поєднання регіоналізму та регіоналізації. Регіональність визначає рівень згуртованості регіону і ступінь розвитку процесів регіонального будівництва. До п'яти стадій регіональності належать: регіональний простір, регіональний комплекс, регіональне співтовариство, регіональна спільність, регіональна держава.

Згідно з поглядами Б. Хеттне і Ф. Содербаума, існує три стадії регіональної організації:

- 1) «дорегіональна» стадія, коли потенційний регіон являє собою географічний і соціальний конструкт з чіткими кордонами, не маючи при цьому спеціалізованих інструментів регіональної кооперації;

- 2) стадія міждержавної регіональної взаємодії / регіональної інтеграції, коли в регіоні, що формується, відбуваються ті, що диктуються потребами ринку і суспільства в цілому, процеси культурного, економічного, політичного і військового співробітництва;

- 3) фінальна стадія регіональної організації, коли регіон являє собою активного учасника міжнародних відносин, володіючи власною регіональною ідентичністю, легітимністю і вивіреним механізмом прийняття рішень.

З точки зору представників нового регіоналізму, всі регіони світу об'єднані в три великі групи:

1. Регіони, що становлять «ядро» світової системи, тобто ті регіони, які мають найбільшу вагу в сучасному світі: Північна Америка, Європа і Східна

Азія. Для них характерний високий рівень економічного розвитку та політичної стабільності (хоча не всі з них є демократичними державами), що дозволяє їм уникати як міждержавних, так і внутрішньодержавних конфліктів. Метою регіонального будівництва в таких регіонах є зростання їх впливу в світі за допомогою набуття доступу до нових ресурсів та ринків збуту.

2. Регіони, що знаходяться на проміжній стадії свого розвитку, тобто між «ядром» і периферією: Південна Америка, Центральна Європа і Південно-Східна Азія. Ці регіони прагнуть увійти до «ядра» світової системи, удосконалюючи свої економічні і політичні системи. Однак до проміжної стадії іноді відносять і ті регіони, які поступово втрачають свою вагу, ризикуючи потрапити в число периферійних районів.

3. Регіони на периферії світового розвитку, тобто регіони з нестабільними в політичному і стагнаційними в економічному плані системами (війни, заворушення, відставання в розвитку). Метою регіонального будівництва в їх ситуації є боротьба з руйнівними процесами соціальної ізоляції та периферизації. Створювані з цією метою інтеграційні об'єднання не мають істотного впливу.

У цілому, новий регіоналізм покликаний сприяти зростанню стабільності світової системи, підвищенню конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації, зниженню регіональної нерівності та зближенню темпів зростання економіки.

Теорія нового регіоналізму сьогодні широко застосовується на практиці. Вона знайшла своє відображення в багатьох документах Європейського Союзу, який є на даний момент провідним регіональним об'єднанням світу («Хартія з регіоналізму» 1988 року, «Декларація про регіоналізм в Європі» 1996 року і т.д.). Особливе значення новий регіоналізм набуває в регіоні Балтійського моря («Стратегія ЄС для регіону Балтійського моря»), де ведеться планомірна робота за всіма сферами співробітництва. Взаємодія в регіоні Балтійського моря має мережевий характер, тобто відбувається, як і заповідала теорія нового регіоналізму, між громадськими організаціями, освітніми установами, прикордонними територіями і т.д., тоді як міждержавна кооперація має другорядний характер.

Теорія нового регіоналізму нерідко піддається критиці видних експертів в даній галузі досліджень. Так, британський вчений **Джон Лаверінг** присвятив одну зі своїх праць виявленню недоліків підходу «нового» регіоналізму. По-перше, на думку Лаверінга, поняття регіону, що займає центральну роль у працях Б. Хеттне і Ф. Содербаума, в даній теорії має надмірно абстрактний характер, який не має нічого спільного з існуючою реальністю. Лаверінг відокремлює ґрунтовний («витончений») підхід до нового регіоналізму (Sophisticated New Regionalism) від підходу, на його думку, «спрощеного» і «вульгарного» (Vulgar New Regionalism), що отримує сьогодні дедалі більшої ваги. Ґрунтовний підхід займається вивченням ідеалізованих моделей лише в теорії, тоді як «вульгарний» новий регіоналізм прагне застосувати такі нерідко надмірно узагальнені, абстрактні й «сирі» моделі в життя. По-друге, Лаверінг критикує Б. Хеттне і Ф. Содербаума за спрощення в теорії нового регіоналізму

його економічної складової. На його думку, автори концентрують свою увагу лише на мікроекономічних показниках, які, природно, не можуть бути застосовані до світової економіки в цілому. Для Лаверінга новий регіоналізм – це «набір історій про те, як можуть працювати лише деякі складові економіки будь-якого регіону, до якого доданий набір пропозицій щодо політичного врегулювання, який можна застосовувати лише в деяких випадках». Ще один британський вчений – **Джон Харрісон** – у своїй праці, присвяченій аналізу нового регіоналізму, піддає цю теорію критиці за те, що вона нівелює роль національних держав на тлі зростання впливу регіонів і є надмірно політизованою.

3. Регіоналізм в умовах глобалізації та інформатизації суспільства: сучасний теоретичний дискурс (теорія кластерів регіонального миру і безпеки, концепція ідентичності в рамках регіональних і глобальних процесів).

У рамках даного питання розглянемо деякі теорії, які, з нашої точки зору, можуть бути віднесені до підходів, які продовжують розвиток теорій регіоналізму в сучасних умовах глобалізації та інформатизації суспільства.

Протягом досить довгого часу взаємозв'язок між процесами регіоналізації та проблемами безпеки фіксувався переважно на традиційних, військово-стратегічних загрозах або досліджувався в рамках аналізу регіональних проєкцій біполярності, тобто виключав економічну проблематику і вивчався в рамках не міжнародних відносин, а світової економіки. Необхідність компенсувати обмеженість глобальних і приватних підходів до нових регіональних процесів стимулювала розвиток дослідницької думки в напрямку створення концепції регіонального рівня з урахуванням нових комплексних параметрів.

Ще наприкінці 1980-х рр. британський дослідник **Баррі Бузан** відзначив тенденцію до прояву в рамках регіональних просторів таких проблем безпеки і пов'язаних з ними політико-економічних процесів, які вели до формування «регіональних комплексів безпеки», тобто груп держав, чий первинні інтереси безпеки тісно пов'язані між собою настільки значною мірою, що їхня національна безпека не може розглядатися у відриві одна від одної.

У подальшому Баррі Бузан, у співавторстві з Оле Вівером та Япом де Вільде, запропонував свій варіант застосування концепту регіонального комплексу безпеки як практичної проблеми макрорегіоналізації в рамках всієї міжнародної системи, при цьому розуміючи, що в нових умовах вже не можна обмежитися розглядом виключно військово-стратегічних питань, припускаючи, що такого роду аналіз може послужити подальшої основою для подальших теоретичних концептуалізацій регіонального рівня міжнародних відносин. У той же час Б. Бузан, О. Вівер і де Вільде не стали формулювати розширене поняття регіонального комплексу, розуміючи дуалістичність процесу регіоналізації як такого, що збігається з глобалізацією і водночас протистоїть їй. У зв'язку з цим регіональний комплекс (в інтерпретації Бузана, Вівера і де

Вільде – регіональний комплекс безпеки) формулювався як група одиниць, чії основні дискурсивні процеси, в рамках яких політична спільнота формує уявлення про той чи інший фактор як про суттєву загрозу або, навпаки, знижує значимість загрози (сек'юритизація і десекуритизація), або обидва ці процеси настільки пов'язані між собою, що проблеми безпеки даних одиниць не можуть бути адекватно проаналізовані або вирішені у відриві один від одного. Регіональний комплекс при такому розумінні фактично являє собою вбудовану в політико-економічну структуру макрорегіону комплексно структуровану проблематику безпеки і розвитку.

Кілька регіонів світу борються з транскордонною етнічною напруженістю, нелегальною міграцією, транснаціональною злочинністю або неефективним управлінням загальними водними ресурсами. Таким чином, ці соціальні (етнічні), політичні, економічні та військові зв'язки на регіональному рівні, що виникають в результаті внутрішньодержавних і міждержавних суперечок, створили особливі кластери, які в літературі визнані «регіональними конфліктними комплексами» або «регіональними конфліктними утвореннями».

Визначається, що як «витрати» (негативні зовнішні ефекти), так і вигоди (позитивні зовнішні ефекти), які не нараховуються тільки тим, хто їх створює. Вони також відомі як «ефекти розливу» або «ефекти сусідства».

Регіоналізм визначається як сукупність ідей і певних цілей, які спрямовані на створення зв'язків між соціальними суб'єктами, тоді як регіоналізація належить до процесів, за допомогою яких ці зв'язки створюються. Регіоналізація в більшості випадків безпосередньо пов'язана з регіоналізмом, тобто викликана навмисним наміром конкретних учасників прагнути до інтеграції і співпраці на регіональному рівні. Однак регіоналізація також може відбуватися спонтанно і ненавмисно без будь-якої ідеології або формального навмисного процесу.

На думку авторів, «внутрішня динаміка комплексу безпеки може бути розташована уздовж спектру залежно від того, чи визначає взаємозалежність безпеки керується добротою або ворожнечею». Пізніше Бузан і Вівер підкреслюють той факт, що «RSC визначаються стійкими моделями доброти та ворожнечі у формі субглобальних, географічно узгоджених зразків взаємозалежності безпеки».

Регіоналізм і безпека можуть бути пов'язані у багатьох відношеннях. Потрібно мати справу з вибором одиниці дослідження – наприклад, комплекс регіональної безпеки, який визначається Баррі Бьюзеном як «група держав, основні проблеми безпеки яких досить тісно пов'язані один з одним, щоб їх національна безпека не могла реально розглядатися окремо один від одного». Пізніше ця концепція була переосмислена в багатосекторальному і соціальному конструктивістському напрямках, що робить фактичне розмежування одиниці більш нюансованим, але не більш легким, оскільки різні сектори безпеки (економічні, екологічні, соціальні) можуть визначати різні регіони.

Інший зв'язок між регіоналізмом і безпекою стосується регіональних наслідків локального конфлікту. Вони залежать від характеру комплексу безпеки і від того, як різні проблеми безпеки вертикально і горизонтально

пов'язані в конкретних регіонах, які можуть сильно відрізнятись. Деякі локальні конфлікти в першу чергу впливають на відносини з різними формами вищої влади, інші можуть стосуватися політичного суперництва між етнічними групами або транскордонної конкуренції за землю та інші природні ресурси.

Третій зв'язок стосується управління конфліктами в організованому регіоні (якщо такий є) для внутрішньої регіональної безпеки або «регіонального порядку», для безпосереднього оточення (наприклад, політики сусідства ЄС) регіону, і для світового порядку (в тій мірі, в якій досить суб'єктності, щоб впливати на форму світового порядку). Управління конфліктами щодо найближчого оточення (але за межами регіону) може ставитися до гострого конфлікту або бути спрямоване на превентивне перетворення ситуації або шляхом стабілізації, або шляхом інтеграції (розширення регіональної організації).

Таким чином, регіон може бути причиною (регіональний комплекс), засобом (управління регіональною безпекою) і вирішенням (регіональний розвиток). Рівень регіональності може бути цілеспрямовано змінений для підвищення активності та управління конфліктами. Наприклад, співпраця в галузі безпеки в регіоні приведе до підвищення стабільності, зробить регіон більш привабливим для міжнародних інвестицій і торгівлі, а регіоналізм розвитку означатиме більш ефективне використання наявних ресурсів. Звичайно, з точки зору політичної стабільності та економічної динаміки в світі існують різні типи регіонів, в яких ці підходи застосовуються по-різному: основні регіони, проміжні регіони і периферійні регіони.

У межах альтернативного підходу, **Девід Лейк** і **Патрік Морган** спробували застосувати ідею про «регіональні комплекси безпеки» до аналізу постбіполярності міжнародних відносин, проте сконцентрували увагу на питаннях регіонального порядку, під яким розуміли модель управління конфліктом в рамках регіонального комплексу безпеки. Лейк і Морган визначають регіони з точки зору режиму управління безпекою або «регіонального порядку». На їх погляд, регіональні замовлення можуть перейти від простого балансу силових систем або концертів до більш всебічних громад або інтегрованих політичних структур. Автори також пропонують альтернативне визначення комплексу регіональної безпеки: «держави, поєднані як мінімум одним транскордонним, але локальним зовнішнім фактором безпеки». Регіон, проте, також тут в першу чергу – рівень аналізу.

Вивчення проблем регіоналізації та регіоналізму, формування регіональних систем і комплексів безпеки – це процес, що триває. Вивчаючи регіональну динаміку і змінювані процеси в різних регіонах світу, дослідники створюють нові конвергентні підходи, приходять до цікавих висновків і оцінок того чи іншого регіону. Деякі експерти критично переглядають відомі теорії, пов'язані з регіональною тематикою, створюють свої власні інтегровані теоретичні підходи.

Теорія кластерів регіонального миру і безпеки була сформульована в 2008 році **Родріго Таваресом**, дослідником Університету ООН (UNI-CRIS) в Бельгії та Школи глобальних досліджень Університету Гетеборга (Швеція) в роботі

«Вивчаючи регіональний мир і безпеку: поле для аналізу». Р. Таварес вступає в суперечку з Б. Бузаном і його теорією регіональних комплексів безпеки, а також теоретиками «регіонального порядку» Д. А. Лейком і П. М. Морганом. Сутність критики Тавареса зводиться до того, що аналітичний підхід Бузана має ряд обмежень. Наприклад, у Бузана «функціональними акторами» є ті, хто може відповісти на загрози. Це переважно держави. Однак Бузан не пояснює, хто і як регулює питання безпеки на регіональному рівні. Критиці також була піддана концепція «ворожості» і «дружності» як змінних величин, від яких залежить рівень взаємозалежності і внаслідок цього – формування «конфліктної формації» або «режиму безпеки» в регіоні. Таварес пише про те, що Бузан концентрується переважно на процесі сек'юритизації, але сам цей процес в рамках регіональних комплексів безпеки є слабодоказуемим. Метою своєї роботи Таварес позначає «вивчення взаємних змін між компонентами регіонального миру і безпеки», які дозволять створити більш всеосяжну картину того, що відбувається і спрогнозувати майбутнє.

Для розуміння регіональної динаміки і побудови миру і безпеки в регіоні необхідно повністю проаналізувати внутрішній механізм взаємодії в кожному конкретному регіоні. З цією метою Таварес використовує теорію регіональних кластерів. Регіональний кластер включає шість ключових основ: агенти миру і безпеки, інструменти для побудови миру, модель безпеки, конфліктна модель, позитивна модель світу і рівень регіональної інтеграції.

Під агентами миру і безпеки Таварес має на увазі суб'єктів, які можуть забезпечити трансформацію небезпечного середовища в безпечне. До таких акторам він відносить індивідуумів, національних акторів (держави і громадянське суспільство) і регіональних акторів (регіональні організації, регіональне громадянське суспільство або економічні агенти).

Інструменти для побудови світу - це «ініціативи, політики, методи і процеси, які дозволять керувати погрозами і / або сконструювати світ». До таких інструментів він зараховує збройне насильство, баланс сил, гегемонію, військові альянси, управління регіональним світом і безпекою регіональними організаціями, торговельні угоди (гармонізацію національних політик), нормативну залученість і інституціоналізм, регіональну ідентичність і федералізм / локальне представництво.

Модель безпеки Таварес запозичує у Б. Бузана, визнаючи незаперечність його підходу. Модель безпеки базується на підході «взаємозалежності в області безпеки», рухомої почуттями ворожості або дружби. Таким чином, автор погоджується з трьома моделями безпеки: конфліктна формація, режим безпеки і плюралістичне суспільство безпеки.

Конфліктна модель регіону – це взаємозв'язок двох індикаторів: інтенсивність конфлікту і тривалість світу. Поєднуючи ці два індикатори, Таварес створює типологію конфліктної моделі регіональних кластерів:

- схильні до насильства регіони, такі як Близький Схід, Південна Африка;
- регіони з відсутністю насильства, в яких, незважаючи на наявність конфліктних ситуацій, конфлікти не перебувають у військовій стадії (негативний світ). До останніх він відносить Південну Америку,

Південно-Східну Азію.

- регіони з наявністю внутрішніх механізмів вирішення конфліктів, де існують норми і цінності, що розділяються всіма учасниками, і відсутнє насильство як таке.

Позитивну модель світу автор позначає як щось більше, ніж просто відсутність конфліктів. Характеристиками позитивної моделі світу є економічний добробут, персональне самовираження тощо. Важливим сполучною ланкою тут є взаємовідносини населення зі своєю політичною елітою. Взявши за основу три індикатори – суспільну легітимність, політична участь та суспільне визнання, Таварес структурує три типи регіонів: пригноблений (депресивний) регіон, помірний регіон і багатий регіон.

Рівень регіональної інтеграції класифікується Таваресом за ступенем інтенсифікації або прогресивності. У соціокультурній сфері це може виражатися в появі плюралістичного суспільства безпеки; в політико-інституційному плані – як поява регіональних інститутів і загального формулювання політики; в економічній сфері - як політика лібералізації торгівлі, сприяння інвестиціям, свобода пересування людей, міжрегіональна торгівля і т. п. Таварес пропонує виділити три рівня регіональної інтеграції в залежності від інтенсифікації: низький рівень інтеграції (роль самостійності держав дуже висока, національний суверенітет домінує); середній рівень інтеграції (часткова відмова від національного суверенітету на користь регіональної інтеграції) і високий рівень інтеграції (національні уряди втрачають контроль над здійсненням політики на національному рівні, національний суверенітет передається на рівень регіонального інституту).

Р. Таварес дає наступне визначення кластерів регіонального миру і безпеки (КРМБ): «Набір відносин в області миру і безпеки, які мають місце на великій території (регіоні), рухомі акторами, що діють на різних рівнях регіональної інтеграції, які використовують різні інструменти для зміни моделей безпеки, конфлікту і позитивного світу». Дослідник здійснює структурування кластерів на основі наступних критеріїв: територія, в рамках якої можна простежити діяльність акторів; компоненти (актори світу і безпеки), інструменти для побудови світу, модель безпеки, конфліктна модель, позитивна модель світу і рівень регіональної інтеграції і, нарешті, зв'язку (зміна цінностей одного з компонентів призводить до зміни значущості інших).

Подібно підходам Б. Бузана і Б. Хеггге, Р. Таварес дає свої варіації кластерів регіонального миру і безпеки, підкреслюючи, що, на відміну від підходів регіоналізації та регіоналізму, виділені їм кластери виникають спонтанно як варіації шести компонентів. Таварес пропонує чотири типи кластерів:

- регіональна фрагментація (низький рівень регіональної інтеграції, низький рівень позитивного світу, інструменти побудови світу переважно через військове насильство, використання балансу сил). Як приклади подібних кластерів він призводить Близький Схід, Південну Азію.

- регіональна коаліція (тут виділяється інструментарій побудови світу і безпеки, а саме економічне співробітництво, наявність регіональної

організації). До таких кластерів він зараховує Південно-Східну Азію і Південну Америку.

- регіональне співтовариство, в якому наявність світу і безпеки визнається всіма учасниками. Це регіон з плюралістичним суспільством безпеки, тут є розуміння і визнання власної регіональної ідентичності. Як приклад автор посилається на Європейський союз.

- регіональний державний устрій, в якому заперечується традиційний суверенітет і діють нові наднаціональні механізми. Йому властиві високий ступінь регіональної інтеграції, об'ємна модель позитивного світу і т. П. Цей тип кластера є уможливленим і не має емпіричного прикладу.

Автор стверджує, що кожен тип кластера постійно змінюється. Дослідження фокусується на тому, що змінюється і чому відбуваються ці зміни.

Дослідження кластерів Р. Таварес продовжує в іншій своїй роботі «Регіональне структурування (кластерування) світу і безпеки» (2009), в якій він надає ширшу класифікацію регіонів світу, а саме виділяє регіони небезпеки-насилства і регіони миру-безпеки. Акцент робиться на процесі появи того чи іншого типу регіонів, причин формування тієї чи іншої моделі. Таким чином, Р. Таварес укрупнює поле досліджень, структуруючи світ регіональними кластерами і вивчаючи процеси і взаємозв'язки всередині складних мирних і немирних кластерів.

Термін «регіон миру» або «зона миру» зазвичай асоціюється з тривалими періодами мирного обміну між демократичними країнами, які можуть бути зображені в результаті формування спільноти безпеки в Західній Європі. При цьому зони миру були навіть більш значною рисою міжнародних регіонів, ніж того можна було б очікувати на перший погляд: Північна Америка (з 1917 року), Південна Америка (з 1883 року), Західна Африка (з 1957 року), Східна Азія (з 1953 року), Австралазія (з 1945 р) і країни АСЕАН (з 1967 р). Крім того, інші країни навмисно позначили свої регіони як «зони миру», такі як, наприклад, американська «Зона миру» (2002 рік) або АСЕАН «Зона миру, свободи і нейтралітету» (1971 рік).

Праці Р. Тавареса є продовженням досліджень у сфері регіоналізму та регіональних комплексів безпеки. Введення поняття «кластер» не є новим в теоріях регіоналізму, дане поняття широко використовується представниками економічної гілки теорій регіоналізму, зокрема Хосперсом і Бьюгелсдйком. Новизна підходу Тавареса полягає в тому, що, вводячи термін «кластер безпеки», він по-новому розглядає систему формування регіональної безпеки і формування нових регіональних об'єднань.

Суміжний географічний район стає макрорегіоном, коли значна кількість суб'єктів сприймає його як такий. Ця мінімалістська і фізично керована ідея регіону не повинна заважати нам визнати, що регіони знаходяться в постійному стані формування і будівництва. Якщо для виділення територіального розширення відносин миру і безпеки необхідно мінімалістське і досить статичне визначення регіону, то інші додаткові дослідження повинні також висвітлювати динаміку всередині регіонів (тобто їх компоненти і зв'язки між ними). Виходячи з цієї передумови, слід стверджувати, що деякі регіони

можуть мати суб'єктні якості.

Проблеми розбудови єдиного європейського простору викликали сплеск праць і підходів щодо розбудови не тільки загальноекономічного і загальнополітичного простору, але й простору спільної культури й ідентичності. Як країни з різним історичним спадком, з різним економічним і політичним рівнем можуть сформуванати спільну ідентичність, хто і як може виступити ініціатором даної конструкції? Праць, присвячених даним питанням, є чимало, багато авторів займалися вивченням концепції ідентичності в межах регіональних і глобальних процесів. Нижче розглянемо праці, присвячені концептуалізації проблем регіональної ідентичності, тих авторів, які визначають себе як теоретики «нового» регіоналізму, а саме Анссі Паасі, дослідника департаменту географії Університету Оулу (Фінляндія), Джозефіни Сісснер, співробітника Дослідницького центру міграції, етнічності та суспільства (REMESO, Швеція) і Томаса Перрена, співробітника Інституту досліджень соціальних наук (PASTE-CNRS Laboratory, Гренобль, Франція).

Праця **Анссі Паасі** присвячена визначенню таких понять, як «ідентичність регіону» і «регіональна ідентичність» (як тип регіональної самосвідомості). Провівши історіографічний аналіз визначень регіональної ідентичності, Паасі формулює ряд методологічних проблем в існуючих підходах до регіональної ідентичності. Перша проблема пов'язана з тим, що форми інтерпретації, класифікації «регіонів» і «регіональних ідентичностей» є суто політичними категоріями. Проблема конструювання ідентичності регіону безпосередньо пов'язана з питанням: формування ідентичності є природний процес або процес, який конструюється політиками і елітами? Хто дає визначення і характеристики того, що ми розуміємо під регіональною ідентичністю?

Друга проблема пов'язана з тим, що, визначаючи регіональну ідентичність, дослідники вивчають її як певний феномен в конкретно заданому регіоні, використовуючи конкретний набір методів. Наприклад, Євробарометр використовує методи опитування, які не включають такі матеріали, як регіональний фольклор, тексти, фільми та ін. Подібні дослідження використовують вузький емпіричний матеріал для формування підходів до поняття регіональної ідентичності.

Визначення регіональної ідентичності найчастіше здійснюється через використання географічного підходу, який дозволяє визначати ту чи іншу ідентичність через призму конкретної території та етносу. В даний час використовується більш широкий підхід в дослідженні ідентичності «простору без певних меж».

Анссі Паасі ставить значну кількість питань щодо того, що є регіональна ідентичність. З її точки зору, процес концептуалізації даного підходу не завершений і вимагає подальшої розробки.

У свою чергу, **Джозефіна Сісснер** зазначає, що в теоріях сучасного регіоналізму приділяється незначна увага проблемам культури та ідентичності. У своїй праці вона ставить кілька дослідницьких завдань. Перша – зрозуміти, як культура та ідентичність концептуалізуються в регіоні і як політичні лідери

можуть використовувати дані концепти?

На прикладі європейських регіонів Сісснер розглядає формування різних типів культур та ідентичностей в тих регіонах, де регіональне суперництво стає метою політичних еліт. Суперництво регіонів в глобальній гонці за економічне зростання може бути розглянуто через призму регіональної культури і регіональної ідентичності. В цьому випадку доречним є використання таких категорій, як «формування стереотипів» (stereotypification), «коммодіфікація» (Commodification) і «стратифікація» (stratification).

Формування стереотипів має на увазі наявність загальної регіональної історії та сучасної практики формування бренду регіону, в рамках якої відбувається відбір позитивних характеристик регіону.

Культурна коммодіфікація тут розуміється як культурний об'єкт, який може бути визначений в товарно-грошовому еквіваленті, наприклад індустрія культури в широкому сенсі або культурний туризм, регіональні продукти, які можуть створити економічну привабливість регіону.

Культурна стратифікація передбачає процес представництва в регіональній політиці «позарегіональних» і «тих, що не приносять прибуток» культурних проявів, таких як, наприклад, мультикультуралізм. Іммігранти і «субрегіональні» культури не завжди можуть стати культурним ресурсом для розвитку регіону, тому вивчення стратифікації культур дуже важливо в даному контексті.

Дж. Сісснер акцентує увагу на тому, що стереотипізація, коммодіфікація і стратифікація відіграють важливу роль у політиці будівництва регіонів. Використання концептів «культура» та «ідентичність» у зміцненні конкурентоспроможності регіону є темою, що вимагає нових досліджень. Зокрема, залишилося невирішеним питання щодо того, що рухає формуванням регіональної ідентичності, а саме внутрішні процеси чи усвідомлена діяльність політичних еліт.

Томас Перрен продовжує дискусію про конструювання регіональної ідентичності. У дослідженні «Новий регіоналізм і культурні політики: особливі і відмінні стратегії, від локальних до глобальних» він прагне показати, як політики в галузі культури можуть сприяти регіоналістським стратегіям. Перрен виділяє два варіанти дій: формування регіональної культурної ідентичності, яка спирається на спадщину регіону, не відмовляючись в той же самий час від творчих стратегій, і використання культури як м'якої сили в рамках просування бренду регіону.

За своєю суттю робота Перрена має практичний посил для будівництва єврорегіонів з урахуванням практики побудови загальної культури та ідентичності. Він закликає продовжувати дослідження в області «нового» регіоналізму з урахуванням розширення предметних полів дослідження, включаючи геоісторичний і геокультурний підходи, що визначають міжрегіональну і внутрішньодержавну співпрацю, а також вивчати, як внутрішньодержавні влади мобілізують культурну динаміку для будівництва наднаціональних інституцій.

Праці Паасі, Сісснер і Перрена підкреслюють їхній інтерес до

соціологічних, антропологічних, культурних досліджень в рамках підходів «нового» регіоналізму. Вивчення проблем формування загальноєвропейської культурної ідентичності в нових глобальних умовах підштовхує авторів до вирішення нових завдань. Зазначені автори ставлять чимало цікавих запитань про те, що є регіональна ідентичність, як відбувається її формування і чи можна впливати на цей процес. По суті, в їх роботах ставиться більше питань, ніж надається відповідей. Незважаючи на те, що підходи і пропозиції, висловлені трьома авторами, претендують на можливість їх використання в політичній практиці, все автори закликають своїх колег-дослідників «нового» регіоналізму не зупинятися на досягнутому і продовжувати роботу в даному напрямку

4. Компаративний регіоналізм.

Як зазначав Б. Хеттне, після двох-трьох десятиліть «нового» регіоналізму настав час вийти «за межі нового регіоналізму». Очевидно, що приблизно на рубежі тисячоліть або з початку 2000-х років щось сталося із самою природою регіоналізму, а також з тим, як регіоналізм вивчається. Нову характеристику самої останньої фази регіоналізму можна знайти не стільки в створенні нових регіональних організацій, скільки в розширенні, поглибленні й розширенні регіоналізму.

Одна важлива відмінність між новою і новітньою фазами регіоналізму полягає в тому, що протягом 1980-х і 1990-х років як поширеність, так і актуальність регіоналізму іноді ставилися під сумнів. Навпаки, сьогодні важко заперечувати зростаючу значимість регіонів і регіоналізму. Дійсно, регіоналізм став структурним компонентом сучасної глобальної політики. Деякі спостерігачі навіть стверджують, що сьогоdnішній світовий порядок – це регіональний світовий порядок. **Пітер Катценштейн**, наприклад, відкидає «нібито завзяте збереження національної держави або неминучий марш глобалізації», стверджуючи, замість того, що ми наближаємося до «світу регіонів». Так само **Амітав Ачарья** підкреслює «розвиток регіональної архітектури світової політики» і конструювання «регіональних світів». Б. Бузан, О.Уівер і Я. де Вільде говорять про «глобальний порядок сильних регіонів». Ключовий момент полягає не в тому, що регіоналізм обов'язково домінує над глобальною політикою в усіх відношеннях, а в тому, що «регіони зараз є всюди в світі й стають все більш фундаментальними для функціонування всіх аспектів світових справ – від торгівлі до управління конфліктами, і навіть можна сказати, що в даний час саме вони складають світовий порядок»¹.

Про те, що з регіоналізмом щось сталося з середини 2000-х років, а також про ознаки його зростаючого розмаїття, свідчить багатий набір нових (частково співпадаючих, частково конкуруючих) концепцій і термінів, таких як «постгегемоністський регіоналізм» (Ріггіроцці, Туссі, 2012; Тельо, 2013), «постнеоліберальний регіоналізм» (Ріггіроцці, 2012), «неортодоксальний

¹ Fawn R. Regions' and Their Study: Wherefrom, What For and Whereto? *Review of International Studies*. 2009. Vol. 35/S1 P. 5.

регіоналізм» (Віварес, 2013), «диференційована інтеграція» (Леуффен, 2013), «пористі регіональні порядки» (Катценштейн, 2005), «регіональні світи» (Ачарія, 2014), «регіони, що сходяться» (Ленц, Шрівер, 2014), «мережевий регіон» (Балдершейм, 2011), «позамережевий регіоналізм» (Хардерс, Легренці, 2008) та «постійна проникність» (Шеллух, Брайнен, 2004). Ці та подібні концепції та терміни є ознаками зростаючого розмаїття і складності регіоналізму. Навіть якщо новий регіоналізм дійсно підкреслює багатовимірність, є багато нових ідей про мінливу природу регіоналізму, які виводять нас «за межі» цього.

Один із початкових намірів провести відмінність між старим і новим регіоналізмом полягав у тому, щоб привернути увагу до різних регіонів світового порядку, що сформував регіоналізм наприкінці 1980-х та у 1990-х роках, щоб виявити «нові» особливості регіоналізму на відміну від «старих» характеристик. Із тих самих причин однією з найважливіших стратегій, що дозволяють зрозуміти різницю між новим регіоналізмом та останньою, сучасною фазою, є розуміння мінливого контексту регіоналізму в світовому порядку. Очевидно, що сьогоденний контекст світового порядку помітно відрізняється від контексту кінця 1980-х і початку 1990-х років, коли з'явився новий регіоналізм. На відміну від світового порядку, в якому домінують недавнє падіння Берлінської стіни, закінчення холодної війни, неолібералізм і економічна глобалізація, нинішній регіоналізм формується світовим порядком, що характеризується великою кількістю різноманітних, а також суперечливих тенденцій і процесів, таких як війна з терором, відповідальність за втручання і захист, багаторівневий або «мультиплексний» світовий порядок, періодичні фінансові кризи в усьому світі, постійні моделі паралельних і перехресних регіональних міжрегіональних проектів і процесів у більшості частин світу і не в останню чергу зростання БРІКС та інших нових держав.

Одним із ключових питань, на які звертали увагу під час нового регіоналізму, був зв'язок між глобалізацією і регіоналізмом. Навіть якщо ця проблема, безумовно, не зникла, глобально-регіональний зв'язок змінив своє значення за останнє десятиліття. У той час як новий регіоналізм був сфокусований на відносинах між глобалізацією і регіоналізмом, часто у формі посилення або конкуренції двох процесів один проти одного, поточні дебати про регіоналізм зосереджені на зростанні складності регіоналізму та на множинних взаємодіях між державою і недержавними суб'єктами, інституціями та процесами на різних взаємодіючих рівнях, від двосторонніх до регіональних, міжрегіональних та багатосторонніх / глобальних. Це також означає, що нинішній регіоналізм вийшов за рамки інтенсивних і часто дихотомічних суперечок про те, чи є регіоналізм формальним або неформальним і скеровується він державними чи недержавними суб'єктами. Вчені й раніше не погоджувалися з відносною важливістю державних і недержавних суб'єктів у конкретних випадках, але більше неможливо ставити під сумнів множинність державних і недержавних інституцій в рамках різних режимів регіонального управління, регіональних мереж та інституційних форм, поєднання комплексної взаємодії з глобальним врядуванням.

Теоретичний і методологічний діалог – ще одна особливість новітнього етапу вивчення регіоналізму. У той час як новий регіоналізм характеризувався роздробленістю та сукупністю методологічних і парадигматичних протиріч, регіоналізм консолідується як сфера досліджень. Під час нового регіоналізму в цілому був відсутній діалог між академічними дисциплінами й регіональними спеціалізаціями (європейська інтеграція, латиноамериканський, азіатський і африканський регіоналізм), а також між теоретичними традиціями (раціоналізм, інституціоналізм, конструктивізм, критичний і постмодерністський підходи). Була також тематична фрагментація в тому сенсі, що різні форми регіоналізму, такі як економічний регіон, регіон безпеки і екологічний регіоналізм, дуже рідко були пов'язані один з одним. Така фрагментація підірвала подальше покоління накопичених знань, а також теоретичні та методологічні інновації та зміцнення. Це також веде до непродуктивних спорів, як серед вчених, так і політиків, про значення регіоналізму, його причини та наслідки, про те, як його слід вивчати, що порівнювати і як, і не в останню чергу, які витрати і вигоди регіоналізму та регіональної інтеграції могли б бути. Сучасний регіоналізм характеризується постійно змінюваним інтелектуальним ландшафтом регіоналізму, посиленням діалогу між теоретичними підходами, а також зростаючим визнанням того, що безліч наукових точок зору і перспектив є необхідними і правдоподібними. Значна частина плутанини і «окопної війни» навколо дослідження нового регіоналізму в 1980-х, 1990-х і 2000-х роках була залишена або вирішена. З методологічної точки зору можна стверджувати, що консолідація порівняльного регіоналізму становить одну з основних характеристик нинішньої фази регіоналізму; і, мабуть, найважливішу.

Велика кількість доктрин епохи нового регіоналізму була заснована на тематичних дослідженнях. Навіть якщо увагу, безсумнівно, було приділено порівнянню, занадто багато порівнянь були або паралельними тематичними дослідженнями, або занадто жорсткими кількісними дослідженнями, які зазвичай не враховували історичний і регіональний контекст. Зараз ми спостерігаємо зростаючу креативність в порівнянні регіонів у часі й просторі. Зростаюче взаємозбагачення і взаємодія між дослідниками європейської інтеграції та регіоналізму в інших сферах особливо важливе, не в останню чергу тому, що воно обіцяє привести до зниження європоцентризму на місцях. Ряд раніше порівнюваних регіонів і регіональних порядків у даний час піддаються новим та інтригуючим порівнянням. Як зазначає Ачарья, необхідно визнати «глобальну спадщину» регіоналізму: «ідеї та література, які складають порівняльний регіоналізм, формуються і збагачуються завдяки внеску багатьох регіонів, включаючи Латинську Америку, Азію, Північну Америку, Близький Схід, Африку і, звичайно, Європу». Слід також визнати, що наше розуміння регіонів і регіоналізму змінилося за останні десятиліття, що є гарною новиною для порівняльного регіоналізму, а також для спроб відійти від вузького і загальноприйнятого розуміння європейської інтеграції. «Хоча сучасний інтерес до порівняння регіонів і регіоналізм не може бути абсолютно новим, він відрізняється від старих підходів. Наше розуміння того, що роблять регіони,

змінлося завдяки соціальним конструктивистським і критичним теоретичним підходам, які привели до менш біхевіористських (поведінкових) і більш детальних, складних, дискусійних і мінливих уявлень про регіони. Проте, не все гаразд із вивченням регіоналізму, і залишається необхідним поглибити порівняльний елемент регіоналізму, не потрапивши в пастку ні місництва, ні помилкового універсалізму (зазвичай європоцентризму).

Кращий варіант порівняльного регіоналізму є еkleктичним і інклюзивним. Така еkleктична перспектива повинна дозволити регіональним дослідженням, порівняльній політиці й міжнародним науковим дослідженням брати участь у більш плідному діалозі й за допомогою цього процесу подолати фрагментацію в сфері регіоналізму, яка все ще зберігається. Це також має сприяти продовженню взаємозбагачення між різними регіональними дебатами і спеціалізаціями (африканська, американська, азіатська, карибська і європейська форми регіоналізму). Така еkleктична перспектива також зміцнить діалог про основи порівняльного аналізу, наприклад, про те, що являють собою зіставні випадки, і про безліч різних форм, методів і схем порівняльного аналізу.

Еkleктичний підхід, пропонований тут, підкреслює багатство порівняння. Регіони можуть і повинні порівнюватися в часі, а також всередині й між різними просторами і формами організації. Можна порівнювати всеосяжні і багатовимірні регіони в різних масштабах (Європа, Африка / Південна Африка, Східна і Південно-Східна Азія), а також порівнювати більш відмінні типи регіонів і регіоналізму, такі як торговельні блоки, регіони безпеки, когнітивні регіони тощо.

Використовуючи ЄС як приклад, як об'єкт дослідження, його можна, наприклад, вивчати по-різному, і його сумісність залежить від запитань і його концептуалізації. Як і всі інші аспекти соціальної сфери, ЄС має в той же час як свої особливості, так і загальні характеристики, які він поділяє з іншими регіонами та регіональними політичними спільнотами. Великий розрив між дослідженнями ЄС та іншими регіонами був подоланий, хоча ЄС (як і інші регіони) також володіє певними унікальними властивостями. З тих самих причин еkleктична перспектива, пропонована тут, що не відкидає порівняння між ЄС та іншими федераціями або навіть національними державами, а також не обов'язково між ЄС і більш старими імперіями (навіть якщо це порівняння може бути трохи більш складним). Іншими словами, концептуальний плюралізм не дорівнює анархії. Фундаментальний момент повинен бути ясний в питанні дослідження і виборі випадку, водночас зберігаючи концептуальну ясність.

У контексті порівняльного регіоналізму важливим є звернення до фундаментальних характеристик регіональних просторів, яке обумовлює специфіку соціальної взаємодії на етапі, який передусє усвідомленому конструюванню регіонів і впливає на загальний вигляд регіоналізму, що формується в процесі подальшого розвитку коопераційних взаємодій. Дані характеристики можуть бути об'єднані поняттям «загального регіонального контексту». Він включає кілька важливих елементів хоча, ймовірно, і не обмежується виключно ними: 1) місце розташування регіонального простору і

характер безпосереднього оточення (геополітичний фактор); 2) вихідні (стартові) позиції регіонального простору, що визначаються спільним усередненим рівнем політико-економічного розвитку його членів (фактор стартових позицій); 3) співвідношення між колективними та індивідуальними цілями, які прагнуть реалізувати регіональні актори, використовуючи регіональну співпрацю (фактор цільових орієнтацій); 4) традиційні (звичні) базові правила і інструменти управління соціальними відносинами і колективною діяльністю (соціально-регулятивний фактор).

На думку відомого російського політолога **Сергія Песцова**, відмінності в змісті та поєднанні зазначених чинників, в їх значущості в кожному конкретному випадку дозволяють виділити кілька умовних *шаблонів регіоналізму* зі специфікою дизайну, темпів розвитку і реальних досягнень, а також з варіативністю перспектив можливої динаміки. Одні шаблони більш-менш локалізовані, інші в тому чи іншому вигляді проявляють себе в рамках різних регіональних просторів:

1. «Інституційно-цільовий» регіоналізм – асоціюється насамперед із західноєвропейською інтеграційною моделлю, хоча в ті чи інші риси виявляє себе в діяльності групових об'єднань в Північній Америці (Північноамериканська зона вільної торгівлі – NAFTA) і навіть в Тихоокеанській Азії (Зона вільної торгівлі Австралії і Нової Зеландії – ANZERTA).

2. «Адаптивний» регіоналізм – «прив'язаний» до Південно-Східної Азії, або ширше – до Азіатсько-Тихоокеанського регіонального простору, визначається.

3. «Наздоганяючий» регіоналізм – характеризується значно більшою просторовою дисперсією. Відповідно до характерної для нього логікою розвиваються інтеграційні процеси в рамках групових об'єднань, що діють в Африці, на Середньому Сході, в Південній Азії і, з певними застереженнями, на пострадянському просторі. Локалізація цього шаблону пов'язана не стільки з географією, скільки з загальним для учасників таких міждержавних об'єднань не дуже високим рівнем політичного і економічного розвитку.

4. «Оборонно-конкурентний» регіоналізм – характеризує регіональні інтеграційні процеси на латиноамериканському континенті. У більш помірній формі або у вигляді окремих елементів він виявляється і в деяких інших регіонах світу (Африка, Азія).

З точки зору «шаблонного» підходу, європейський регіоналізм є зразком інституційно-цільового регіоналізму. Він оформлюється в рамках порівняно компактного простору, який був і залишається одним із центрів загальної міжнародної системи. Передумови його появи: тривалий історичний досвід співіснування держав, єдиний культурний простір, розвинені (і «вирівняні» Другою світовою війною) господарсько-економічні структури, нормативно-правові та інституційно-політичні системи. Ці обставини, створюючи можливості зближення і зміцнюючи внутрішні потреби, до середини ХХ в. отримали раціональне оформлення і міцну суспільно-політичну підтримку. В основу західноєвропейського інтеграційного процесу лягла досить ясна

філософія світоустрою, він спирається на найбільш опрацьовану концептуальну частину загальної теорії регіоналізму. Міждержавне співробітництво в своєму розвитку тут орієнтоване на фундаментальні політичні цілі та колективні вигоди. Конкретні економічні вигоди спочатку розглядалися як засіб (інструмент) досягнення основної мети – політичної уніфікації як умови появи стабільної і безпечної соціальної системи.

Основу стратегії західноєвропейського регіоналізму становить «тактичне програмування», або управління розвитком інтеграційних процесів, що припускає вироблення узгодженої схеми кроків (етапів), пов'язаних внутрішньою логікою. Зміст кроків визначається набором конкретних заходів, а їх результати, так само як колективні та індивідуальні зусилля учасників об'єднання, можуть бути виміряні та оцінені. Все це вимагає досить високого рівня формалізації та інституційного регулювання. Тому міждержавна кооперація спирається на розвинену систему норм і правил, що визначають проміжні цілі, способи їх досягнення, так само як і ступінь узгодженості індивідуальних дій учасників і їх відповідність програмним настановам. Стимулом і контролером виступають колективні (наднаціональні) органи управління, вирішення яких в основній своїй частині є обов'язковими для виконання всіма членами групового об'єднання.

Еволюційна динаміка ЄС здійснюється в рамках двох циклів, що паралельно розвиваються, – поглиблення і розширення інтеграції. Механізм протиріч і труднощів, які виникають у процесі функціонування інтеграційного угруповання, ґрунтується на двокроковій тактиці. При поглибленні інтеграції перший крок – «встановлення якоря» – визначення нових (чергових) орієнтирів і їх досягнення передовою групою учасників (найбільш підготовлених або активних), другий – закріплення на нових рубежах і «підтягування» до них інших членів групи. У рамках розширення – спочатку встановлення для претендентів «вхідних орієнтирів», параметрів, що дозволяють включатися у внутрішньоорганізаційні процедури і проекти, потім – надання повноправного членства і підтягування до загального рівня в усіх інших відносинах. Накопичений досвід, реальні досягнення і налагоджені механізми подолання різного роду впливів, що обурюють дозволяють досить високо оцінювати перспективи розвитку інтеграційних процесів у рамках цього шаблону. Така еволюційна динаміка ЄС має враховуватись при формуванні та здійсненні євроінтеграційної політики України.